

אפרת שהם וגבריאל קאבאליון, רשת של סטיות. תל אביב: רסלינג, 2016.
190 עמ'.

גיורא רהב

ספרם של שהם וקאבאליון מתמקד בשני תחומים הקשורים זה לזה. האחד הוא האופנים השונים שהעיתונות מציגה ומנתחת בהם צורות עיקריות של סטייה, ובייחוד אלימות כלפי ילדים, זנות וסחר בנשים, אלימות כלפי נשים ואלימות משטרתית, והאחר הוא אופני התגובה של המגיבים ברשת (talkbackists). המחברים חוזרים בכך לנושאים שעסקו בהם בעבר ומנסים להעמיק את מחקריהם ולשלכם לכדי תאוריה מגובשת. לשם כך הם מתייחסים גם ל"פולחן השטן" וליציאתן לעבודה של נשים חרדיות (הכוונה כנראה ליציאה אל מחוץ לגבולות הקהילה החרדית). הם מציגים בקצרה את גישת ההבניה החברתית ואת מושג הפאניקה המוסרית ומדגישים את תפקידה של תקשורת ההמונים, בייחוד התקשורת האלקטרונית, ביצירתה (או במניעתה) של פאניקה כזאת. בספר זה הם מנסים לצעוד צעד נוסף במטרה להראות ולהדגיש את המשותף לתופעות ולתגובה החברתית אליהן בכלל ובעיתונות בפרט.

הספר מציג כל אחת מן התופעות האלה כנושא נפרד ומדגיש את המגוון הנרחב של התופעות הנכללות בכל אחת מהן. הפרק על אלימות כלפי ילדים כולל התייחסות למקרים מסוימים של פגיעה בילדות, לאימים על שלומם של ילדים ברשתות האלקטרוניות, לפיתוי ילד להגיע למפגש עם מחבלת שרצחה אותו ולרצח של מארי רנו-פיזם בידי סבה. הגיוון הזה מלווה לרוב בתיאור של המקרה ושל הרקע הפוליטי או התאורטי בארץ ובעולם, ועובדה זו הופכת את הספר לעשיר מאוד ולמעורר מחשבה. גם לתגובות לאירועים ולתיאורן בעיתונות מוקדש מרחב ניכר, ומודגשים בו הגיוון הרב בתגובות אלו והערכת חלקן כתגובות-יתר (ובהקשר זה נעשה השימוש במושג פאניקה מוסרית) וחלקן כתגובות והעדר תגובות.

הטענות המוצגות בספר מתועדות בשפע. יש בו רשימת מקורות של יותר מ־30 עמודים של הספרות המקצועית והעיונית בעברית ובאנגלית, נוסף על מקורות מן

* פרופ' גיורא רהב, החוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.
דואר אלקטרוני: grrhv@post.tau.ac.il

העיתונות המודפסת ומן האינטרנט, שההפניות אליהם הן בעיקר בהערות שוליים. מעצם הסקירה הזאת של שפע הנושאים ותת-הנושאים, על הגיוון בתגובה החברתית לכל אחד מהם, עולה שהספר עוסק במגוון נרחב מאוד של נושאים וטענות. ואכן, זו הייתה תחושתי כשקראתי אותו.

אחת מתגובותי האישיות לטענות המוצגות במאמרים ובספרים היא "להתווכח" אתן. הדבר נעשה לעתים בהערות שאני רושם לעצמי בשוליים (במאמרים ובספרים השייכים לי) ולעתים בדיבור פנימי, ביני לבין עצמי, כשאני מעלה טענות וטענות נגד. ריבוי הערות כאלה מוכיח שהמאמר מציג רעיונות וטענות רבים, ולא בהכרח שדבר-מה לקוי בהם. ברצוני לשתף כאן את הקוראים בחלק קטן מן השאלות ומן ההערות שעלו בי בעת קריאת הספר, ואתמקד בהערות לפרק "יצוגים של אלימות נגד נשים":

מה שכולט לעיניי הוא ההנחה שהגנה על נשים מפני פגיעות שונות מחייבת מערכת חוקים שונה ונבדלת מזו שנועדה להגן על כלל הציבור (ומה שהופך בכך את מערכת החוקים לכלל הציבור למערכת חוקים לגברים בלבד...). אם בהבניה אנו עוסקים, הרי יש בכך הבניה של אלימות כלפי נשים כמשהו שונה מאלימות סתם. המחברים כנראה מבחינים בכך, כי הם אומרים ש"גישה זו ממשיכה לקבע את נחיתותן החברתית ולהציגן כזקוקות להגנה ולהעצמה..." (עמ' 105).

בהתייחסות למקרה של שומר הרמטכ"ל שהורשע בניסיון אונס, נאמר במפורש ש"הדיווח מציג שיח סבוך הנע בין [הצגתו כסובל מ]הפרעה או חולי לבין [הצגתו כלוקה ב]מפלצתיות ורשע, וקושי גם מצד... עצמו לתת למעשיו כותרת" (עמ' 108). האם נדמה לי או שאכן משתמעת כאן טרזניה על העדר כותרת ועל העדרה של אותה הבניה, שנוחה, מסתבר, הן לציבור הרחב והן למחברים?

הטענה, שמשמעת ממנה טרזניה, על העדר פאניקה מוסרית במקרה מסוים היא טענה מעניינת. טענה כזאת מניחה שני דברים: יש לנו מערכת כלשהי של סימנים לקיומה ולזיהויה של פאניקה מוסרית, ויש מקרים או מצבים שיש בהם מקום, הצדקה ואולי אף מחויבות להתעוררותה של פאניקה כזאת. הנחות אלו מנסות לשנות את המושג ממסגרת פרשנית, העשויה להיות נוחה לפירושם החברתי של אירועים מסוימים, למושג המתאר תגובה חברתית מקובלת לאירועים מסוגים שונים. מה שמבליט זאת במיוחד הוא שכאשר סטנלי כהן טבע את המושג, הוא התייחס בעיקר להפלתן ולגינולן המוסרי של התנהגויות שספק אם הייתה להן משמעות כזאת לפני כן. לעומת זאת, במקרה שלפנינו המחברים מתייחסים לאי-ההפללה, וליתר דיוק להפללה לכאורה ולאכיפה בלתי מספקת, של דברים שכבר ברור לנו שהם ראויים לגינוי מוסרי. אם כך, מדובר כאן בתהליך הפוך לחלוטין. המחברים מפנים את תשומת הלב להעדרה של פאניקה כזאת במקרה של סחר בנשים בכלל ובנשים מברית המועצות לשעבר בפרט. אין בכונתי לטשטש את קיומה של תופעה כזאת, אבל עצם העיסוק בה מעלה שאלות שהמחברים אינם מתייחסים אליהן, כגון מדוע נראה להם שהיה כאן מקום לפאניקה

כזאת? האומנם לא הייתה? האם מדובר בתופעה (נוראה, ללא ספק) השונה במהותה מסחר עבדים בגברים או מצורות אחרות של ניצול חמור?

למעשה, לפחות חלק מן הדיון בתופעה מצטייר כניסיון לתמצת ולהעריך את המאבק בסחר בנשים ובזנות. נראה לי שמדובר אפוא בדיון טוב למדי, אם כי חסרה בו התייחסות ביקורתית יותר למושגים, לאומדנים השונים ולמתודולוגיה של בנייתם. מן הבחינה הזאת מדובר בדיון פוזיטיביסטי לחלוטין, דיון העוסק בתופעה עצמה, ולא בהבנייתה. ברור שפסק הדין שהורה לשלם לעוסקות בזנות כחלק מן הפיצויים למי שנפגע בתאונה, מותיר מקום לביקורת. ואולם, פסק הדין הזה לא נתן כל הרשאה לסחר בנשים או לעבדות מינית. אמנם יש ויכוחים רבים וסוערים על השאלה אם, ועד כמה, זנות היא עניין של בחירה או של כפייה, אך יש מקום לבדוק עד כמה ויכוחים אלו מסתמכים על הבניית הזנות בצורה כזאת או אחרת. תפיסתה כחלק ממערכת של כפייה המופעלת באופן ייחודי כלפי נשים היא בבחינת נקיטת עמדה בוויכוח, ולא חלק מבדיקתו. אין כל פגם בנקיטת עמדה כזאת, ואולי אף רצוי שהוקרים יעסקו גם בכך, אך נראה שחשוב שמחברים של ספר או מאמר יבחינו היטב בין עמדתם כחוקרים לבין עמדתם כפעילים חברתיים. לעניות דעתי, ההבחנה הזאת אינה די ברורה בספר.

המחברים צודקים לחלוטין כשהם אומרים ש"המספרים, יהיו אשר יהיו... טעונים מאוד" (עמ' 124), אבל אילו מסקנות נובעות מכך? מסקנת־שלי היא שיש להבחין בין סוגי מספרים ובין רמות שונות של תוקף ויש לקרוא את המספרים (כמו כל טקסט אחר) מתוך התייחסות ביקורתית. אינני רואה כיצד אפשר להסיק מכך ש"פאניקה מוסרית צוברת כוח" וש"הסבר זה מנהיר את המספר הרב של התגובנים שאינם רואים בעיה מוסרית... בניצול הנשים הנסחרות" (עמ' 124) או שהציבור הרחב אינו רואה בתעשיית המין בעיה חברתית (ללא נתונים לביסוס האמירה הזאת). למעשה, התייחסותם של המחברים למספר התגובות והתגובנים מעלה שאלה יסודית: מי הם התגובנים ומה אפשר ללמוד מתגובותיהם וממספרן?

והערה נוספת על הדיון בפאניקה מוסרית: הדיון כאן מערב זנות, סחר בנשים ועבדות מינית. אין ספק שבין התופעות האלה יש קשרים שונים, אך הן שונות זו מזו במהותן. זאת ועוד, בספר נכתב שלדברי המומחים השונים ירדו ממדי הסחר בנשים בארץ, אך הכותבים מוסיפים שייתכן שהתופעה לא נעלמה, אלא היא מוסתרת יותר. אמנם הדבר ייתכן, אבל טענה כזאת עלולה להוציא את הנושא מכלל הנושאים שאפשר בכלל לחקור אותם.

לסיכום, מבחינות מסוימות הספר שלפנינו הוא בבחינת מעט המכיל את המרובה. הוא, או קטעים ממנו, יכולים לשמש נקודת מוצא טובה לדיון בתופעות שונות בתחומי הסטייה החברתית, בתגובות אליה ובקשר ביניהן. כאמור, יש בו גם שפע של מקורות, הן לדיון בתופעות ובאירועים שדנו בהם, כגון אלימות כלפי ילדים וכלפי נשים או אלימות שוטרים, והן לדיון בשאלת הקשר בין הסטייה לבין התגובות אליה. מבחינה זו הוא יכול לשמש בעיקר תלמידים ומורים במוסדות להשכלה גבוהה. עם זאת, יש

לי הערות המופנות בעיקר כלפי ההוצאה לאור: הספר היה זקוק לעריכה טובה יותר. במבנהו הנוכחי יש חזרה על נושאים שונים, כגון טכניקות הניטרליזציה, ועובדה זו פוגמת בהבנת הנושאים. כמו כן, חסרה בו הבחנה בין סעיפים לבין תת־סעיפים בכל אחד מן הפרקים. וכמו ספרים אחרים שיש להם, או עשוי להיות להם, שימוש אקדמי, ראוי היה לצרף לספר מפתח טוב של שמות ומושגים.